

HERMENEUTIKAI FÜZETEK 11.
Sorozatszerkesztő: Fabiny Tibor

A fordítások eredeti megjelenési helye:
Rudolf Bultmann: „Ursprung und Sinn
der Typologie als hermeneutischer Methode”,
in: *Theologische Literaturzeitung* 4-5 (1950), 206-212.
Gerhard von Rad: „Typologische Auslegung des Alten
Testaments”, in: *Evangelische Theologie*, 12 (1952), 17-33.
Leonhard Goppelt, „Apokalyptik und Typologie bei Paulus”,
in: *Theologische Literaturzeitung* 89 (1964) 321-344.

Szerkesztette:
Fabiny Tibor

Fordította:
Jernáth Gyöngyvér, Novák György, Mártonffy Marcell

Technikai szerkesztő:
Lukács Tamás

Felelős kiadó:
Fabiny Tibor

ISSN-1218-3407
Aldási & Németh Nyomda BT.

„Bibliai tipológia többféle értelmezésben. Rudolf Bultmann,
Gerhard von Rad és Leonard Goppelt írása elé”
Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 1996, 3–14. old.
/Hermeneutikai Füzetek, 11./

Fabiny Tibor

Bibliai tipológia¹ – többféle értelmezésben

**Rudolf Bultmann, Gerhard von Rad
és Leonard Goppelt írása elé**

1. Goppelt „Typos”-a: 1939

1. 1. A Typos jelentősége

1939-ben az ekkor még csak huszonnyolc éves, de később híressé váló újszövetséges teológus, Leonard Goppelt (1911-1973) megjelenteti az erlangeni egyetemen elfogadott, Strathmann és Althaus vezetése alatt készített disszertációját *Typos. Die typologische Deutung des Alten Testaments im Neuen* (Typos. Az Ószövetség tipológiai jelentősége az Újszövetségben) címen.² A *Typos*t mintegy harminc évvel később, 1966-ban és 1969-ben reprint kiadásban, egy jelentős, 1964-ben írt tanulmánnyal a függelékben újra kiadják németül, majd – jelezvén, hogy majd’ fél évszázaddal később sem veszít aktualitásából – a könyv 1982-ben angol fordításban is napvilágot lát.³ Leonard Goppelt neve Magyarországon nem ismeretlen, kétkötetes művét, (Jürgen Roloff szerkesztésében 1976-ban posztumusz megjelent) *Az Újszövetség teológiáját* 1992-ben lefordították magyarra és kiadták.⁴ F. munkában a szerző így summázza egykori művének jelentőségét:

¹ A hagyományos és legközismertebb értelemben a tipológia az írásmagyarázatnak az a módszere, amely – az Ó- és az Újtestamentum szoros kapcsolatát feltételezve – az egyes ószövetségi eseményekben, személyekben vagy dolgokban olyan „előképet”, „előrevetülést” vagy árnyékot lát, amelyek majd az Újszövetségben teljességednek be: az egykori „minták”, „modellek” itt valósággá válnak, ill. „betöltetnek”. A tipológiával kapcsolatos újabb szakirodalomhoz lásd: Brebovsky Éva: „Pál apostol tipológiája”, *Lelekipásztor*, 1990, 11. szám, 329-331. old.; Fabiny Tibor, „Figura és betöltődés. A tipológiai gondolkodásmódról”, *Keresztyén igazság*, Új folyamán, 9. szám, 1991. március, 20-27. old.; uő., „Isten művészete. A bibliai tipológiáról”, *Protestáns Szemle*, LVIV. (I. új) évf., 1. szám, 42-47. old.; uő. (szerk.), *A tipológiai szimbolizmus*. (Ikonológia és műértelmezés 4.) Szeged, JATE, 1983; uő., *The Lion and the Lamb. Figuralism and Fulfilment in the Bible, Art and Literature*, London, Macmillan, 1992.

² Leonard Goppelt. *Typos. Die typologische Deutung des Alten Testaments im Neuen*, Gütersloh, Bertelsmann, 1939.

³ Reprint és függelék: „Apokaliptika és tipológia Pál leveleiben”, Darmstadt, 1966 és 1969. Angolul: Leonard Goppelt: *Typos. The Typological Interpretation of the Old Testament in the New*. Grand Rapids, Michigan, Eerdmans, 1982. Ford. Donald H. Madvig. Jelen kötetben: 43-73. old.

⁴ Leonard Goppelt, *Az Újszövetség teológiája 1-2*. Ford. Dr. Szathmáry Sándor és Ablonczy László. Budapest, A Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, 1992.

(az Újszövetség) csak akkor kapja meg a tulajdon intenciója szerinti magyarázatot, ha a történeti elemzésen túl az Ószövetség beteljesedése felől értelmezzük. Azt, hogy az Újszövetség magát a beteljesedés szituációja felől értelmezi, megkíséreltem, „*Typos...*” című kutatásomban bemutatni, melyet G. von Rad egészen magáévá tett. Miközben maga Bultmann ezt a kérdést félretolta, a hatvanas években iskolája befogadta.⁵

1. 2. A *Typos* „anti-markionizmusa”

A teológiai jelentőségen túl az 1939-ben publikált *Typos* etikai bátorságról is tanúskodott, hiszen a náci Németország hivatalos Ószövetség-ellenes teológiai klímája, amely a kereszténységet minden judaista befolyástól meg akarta tisztítani, aligha kedvezhetett egy olyan könyvnek, amely az Ószövetség szerepét és jelentőségét már címében is egyértelműen igenelte. A *Deutsche Christen*ek nevéhez fűződő hírhedt „náci Biblia” az Ószövetség helyett a germán mitológiát helyezte az Újszövetség elé. Az extrém ideológusok (Rosenberg, Wienke, Bergmann, Leffler, Lothar) kívül oly jelentős teológusok is támogatták a kurzust, mint Emanuel Hirsch.⁶ Disszertációja elején Goppelt szembeállítja Hirsch Ószövetség-ellenes nézetét többek között annak a W. Vischer krisztocentrikus Ószövetség-szemléletével, aki egyébként a hitvalló egyházhoz tartozott.⁷ A náci Németországban hivatalosan is teológiai programmá nyilvánított Ószövetség-ellenesség természetesen nem új keletű dolog az egyház történetében. Már a 2. század derekán Markion radikálisan elvetette az Ószövetséget, mondván, az Ószövetség „zsarnok”, „haragvó” Jehovája teljesen idegen az Újszövetség emberszerető „Atya”-fogalmától. Markiont az egyház hosszú évszázadokon keresztül természetesen eretneknek tekintette, századunk elején azonban a liberális Harnack a tudományos szövegkritika előfutárát látta benne.⁸ Goppelt könyve bevezetőjében tudatosan szembeszáll az egyházat újra fenyegető markionista veszéllyel. E. Ellis Goppelt könyvének 1982-ben megjelent amerikai kiadása elé írt előszójában pedig így fogalmaz: „Meglehetősen furcsa jelenség a modern egyházban az Ószövetséggel szemben tanúsított markionista magatartás, amely valószínűleg a hagyományos lutheranizmus „törvény és evangélium” megkülönböz-

tetésének eltorzításából származik.”⁹ Ellis nemcsak Harnack munkásságában, hanem Bultmann teológiájában is a rejtett markionizmus feléledését látja, hiszen a marburgi teológus így fogalmazott: „a keresztény hit számára az Ószövetség már nem kinyilatkoztatás, az Ószövetség nem tekinthető Isten igéjének.”¹⁰

1. 3. A *Typos* szerkezete

Érthető, hogy Goppelt könyve irritált és provokált minden látens és manifest markionizmust az egyházban és a teológiában. Goppelt munkája eredetileg két részből állt: az első részben megvizsgálja a tipológia jelenségét a palesztin és a hellenista judaizmusban (Philon), a második részben a tipológia újszövetségi szerepét járja körül. A *Typos* második részében Goppelt a szinoptikus evangéliumokat és az Actát vizsgálja a tipológia szempontjából. Először Jézus személyének tipológiai jelentőségét: „próféta”, „Dávid fia”, „ember fia”, „szenvedő szolga”, stb. gondolja végig (IV. fejezet), majd Jézus Krisztus egyházának tipológiáját: „tizenkét törzs – tizenkét tanítvány”, „manna – úrvacsora”, „Sínai hegy – pünkösöd”, stb. (V. fejezet). A VI. fejezet foglalkozik a páli levelek tipológiájával: „Ádám – Második Ádám”, „Abrahám gyermekei”, „testi-lelki Izrael”. A VII. fejezet a Zsidókhoz írt levél sajátos „vertikális” tipológiáját veszi szemügyre, a VIII. fejezet pedig János evangéliumának „teremtés-tipológiáját” elemzi. Goppelt kimutatja, hogy a tipológia kapcsán az Újszövetségben egy sajátos *Steigerung*ot (azaz „fokozást”, illetve „magasabb szintre való emelést”) figyelhetünk meg: „több van itt, mint Salamon”, „több van itt, mint a templom,” stb. Goppelt az újszövetségi könyvek alapos elemzése után leszűri a végső konklúzióját, miszerint a tipológia az Újszövetség alapvető írásmagyarázati elve, ugyanakkor semmiképpen sem tekinthető valamiféle „zárt rendszernek”. A tipológia nem egy szabályokat kidolgozó „hermeneutikai módszer”, hanem sokkal inkább egy olyan gondolkodás-, és szemléletmód, olyan előretekintő „lelki látásmód” (*pneumatische Betrachtungsweise*), amely az üdvtörténet beteljesedését állandóan szem előtt tartja.

⁵ Uo. I. kötet, 37-38. old.

⁶ Az egyes szerzők műveire vonatkozó bibliográfiát lásd: D. H. L. Baker, *Two Testaments – One Bible*, Leicester, Inter-Varsity Press, 1976, 81-82., ill. 203. old.

⁷ W. Vischer híres és sokat vitatott könyve németül 1934-ben jelent meg. Az 1949-es angol nyelvű kiadás lett nagyon népszerű: *The Witness of the Old Testament to Christ I. The Pentateuch*. London, ET., 1949. Vischernek a hitvalló egyházzal való kapcsolatáról lásd Baker, i. m., 82. old.

⁸ A. Harnack, *Marcion, Das Evangelium vom fremden Gott*, Leipzig, 1921, 1924. Reprint: Darmstadt, 1960.

⁹ E. Earle Ellis, „Foreword”, in: Leonhard Goppelt, *Typos. The Typological Interpretation of the Old Testament in the New*. Ford. Donald H. Madvig. Grand Rapids, Michigan, Eerdmans, 1982, xi. old.

¹⁰ Rudolf Bultmann, „The Significance of the Old Testament for the Christian faith”, in: B. W. Anderson (szerk.), *The Old Testament and the Christian Faith*, New York, 1963, 31. old.

2. Bultmann burkolt kritikája: 1950

2. 1. Bultmann tipológia-fogalma

Rudolf Bultmann (1884-1976) 1950-ben a *Theologische Literaturzeitung* hasábjain egy tanulmányt közölt „A tipológia mint hermeneutikai módszer eredete és értelme” címen.¹¹ A tanulmányt nyugodtan tekinthetjük Goppelt kritikájának, noha a főszövegben Goppeltre csak egyszer történik utalás, ám a lábjegyzetek majdnem egyharmada Goppeltre történő hivatkozás és bírálat. Bultmann a következőképpen definiálja a tipológiát: „A tipológia mint hermeneutikai módszer az Újtestamentum óta az Ótestamentum olyan egyházi értelmezését jelenti, amely az abban előforduló alakokat, eseményeket vagy intézményeket a Jézus Krisztus eljövételét követő údvorszak alakjainak, eseményeinek vagy intézményeinek *előképeként, előbrázolásaként* fogja fel.”¹² (A definíció problematikus pontjaira 2. 4.-ben visszatérünk.)

2. 2. A tipológia és a ciklikus időszemlélet

Bultmann szerint a tipológia mint egzegetikai módszer rokon azokkal az eljárásokkal, amelyek az Ószövetség szavait *jövendölésként* értelmezik. A két „módszert” azonban el kell egymástól határolni. A Goppeltet érő első kritika az, hogy ezt a megkülönböztetést nem teszi meg, könyvében „nem látja világosan ezt a különbséget.”¹³ Bultmann szerint „A tipológia az *ismétlődés*, a jövendölést bizonyító módszer pedig a *beteljesülés* gondolatát fejezi ki.”¹⁴ E két módszernek kétféle időszemlélet felel meg: az ismétlődés eszméjére építő tipológia a ciklikus, a beteljesülésre építő jövendőmondás pedig a lineáris időszemléletre vonatkoztatható. A ciklikusságnak, az idő körkörös mozgásának képzete az ókori Keletről és a görög kultúrából származik. Ám az ószövetségi próféták az idő körkörös mozgásának képzetét már igen korán az *eszkatologikus remény* szolgálatába állították. A bultmanni felfogás szerint a tipológia nem más, mint a ciklikus időszemléletnek, az ismétlődés gondolatának az *eszkatologizálása*.

¹¹ Rudolf Bultmann, „Ursprung und Sinn der Typologie als hermeneutischer Methode”, *Theologische Literaturzeitung* 75, 1950, 206-211 old. Magyarul: „A tipológiának mint hermeneutikai módszernek eredete és értelme”, in. Fabiny Tibor (szerk.), *A tipológiai szimbolizmus* (Ikonológia és Műértelmezés 4.), Szeged, JATE, 1988. 135-147. old. Ford. Bernáth Gyöngyvér. Lásd a jelen kötetben: 15-25. old.

¹² Bultmann, „A tipológia mint hermeneutikai módszer eredete és értelme”, jelen kötetben: 15. old.

¹³ Jelen kötetben: 15. old.

¹⁴ Jelen kötetben: 15. old.

2. 3. Goppelt további „hibái”

Bultmann a továbbiakban vitatja egyes bibliai helyek (pl. 2Pét 3,5kk, 12kk) tipológiaként való értelmezését, mondván: a jelen esetben nem a vízözöntűzvész tipológiai kapcsolatáról, hanem csupán kozmológiai elméletről van szó.¹⁵ Helyteleníti Bultmann Goppeltnek azt a nézetét is, hogy a *Steigerung* elsősorban a tipológiára jellemző, a tipológia ugyanis megtűri az antitézist is (Mt 12,41-42). Bultmann vitatja azt is, hogy a Zsidó-levelekben találkozna a „vertikális”, és a „horizontális” tipológia.¹⁶

Bultmann végső következtetése, hogy Goppelt túl messze megy, amikor az Újtestamentumban tipológiák után kutat,¹⁷ ugyanis az „eszkatologikus (illetve keresztény) kor alakjainak párhuzamba állítása az Újtestamentum alakjaival nem minden esetben tipológia. Izrael történetének egyes alakjait: a türelmes Jóbót (Jak 5,11), az imádkozó Illést (Jak 5,17), egyes bűnösöket, mint Kain, Ézsau és Koré hordája (Júd 11, 2Pt 2,15, Zsid 12,16, Jel 2,12;20) figyelmeztető példaként a jelenlegi közösség elé állítani még nem tipológia, hanem a parenézis régi módszere, mely mindig múltból vett példákkal dolgozik.”¹⁸

2. 4. A bultmanni kritika néhány vonása.

Bár tanulmányunk végső konklúzióját ezen a ponton még nem kívánjuk megelőlegezni, Goppelt válaszának felidézése előtt megkíséreljük a bultmanni kritika néhány jellemző vonását megragadni. (1) Azonnal észrevehetjük, hogy Bultmann *fogalmi*, illetve *kvázi-filozófiai síkra* vetíti a kérdést („ciklikus”, ill. „lineáris” időszemlélet). (2) Egy rendkívül *exkluzív* (kizárólagos) tipológia-fogalmat igyekszik bevezetni, s ennek alapján próbálja bizonyítani, hogy a Goppelt által említett példák többsége nem tekinthető tipológikus példának. (3) Az exkluzív fogalomhasználat lehetővé teszi számára, hogy marginalizálja, illetve trivializálja a tipológia újszövetségi jelentőségét. (4) Azzal, hogy a bibliai tipológiát a keleti időszemléletre vezeti vissza, mint a *bibliai gondolkodástól idegen jelenséget* mutatja be. (5) Definíciója több ponton is vitatható és cáfolható: (a) szerinte a tipológia „egyházi értelmezés”; (b) „az Újtestamentum óta” az „Ótestamentum egyházi értelmezése”. Bultmann nem látja, hogy tipológia már az Ószövetségben is jelen van, tehát semmiképpen sem „egyházi értelmezésről”, hanem biblikus gondolkodás- és szemléletmódról van szó.

¹⁵ Jelen kötetben: 18. old.

¹⁶ Jelen kötetben: 23. old.

¹⁷ Jelen kötetben: 24. old.

¹⁸ Jelen kötetben: 24. old.

2. Gerhard von Rad Bultmann-bírálata

Két esztendővel később, 1952-ben, tehát jóval Goppelt válasza előtt, a neves ószövetségi teológus, Gerhard von Rad „Az Ótestamentum tipológiai értelmezése” című tanulmányában megvédi Goppelt tézisé, Bultmann nézeteit pedig kritika tárgyává teszi.¹⁹ Gerhard von Rad szerint a „tipológiai gondolkodásmód mindenfajta emberi gondolkodás és értelmezés elemi funkciója; ...ezen analógiás, értelmező gondolkodásmód nélkül nem volna költészet.”²⁰ Kimutatja, hogy a Keletről származó „mitologizáló, spekulatív tipológia szinte teljesen idegen volt az ókori Izrael számára”²¹ és megkérdőjelezi, hogy „szükséges-e ezt a fajta tipológiai gondolkodásmódot – Bultmann nyomán – elsősorban a világperiódusok régi, keleti elméletével kapcsolatba hozni.”²² Von Rad a tipológia alapvető eszméjét nem az „ismétlésben”, hanem a „megfeleltetésben” (korrespondancia) látja.²³ Goppelt munkájáról pedig így szól: „Goppelt könyvének véleményünk szerint az a fő érdeme, hogy rámutatott arra, hogy e tipológiai gondolkodásmód mennyire meghatározó és sokféle az Újszövetségben”.²⁴ Goppelt lényegi felismerése továbbá az, hogy a tipológia és az allegória között lényegi különbség van, a tipológia a történelemhez és a tényekhez kötődik, az allegória pedig az elvont, lelki, spirituális igazságokhoz.²⁵

Közismert, hogy Goppelt nézetei Gerhard von Rad munkásságán keresztül az ószövetségi teológia számára milyen megtermékenyítő hatásúak voltak. Lássuk ezután, hogy – mintegy tizennégy évvel később – miképpen válaszolt maga Goppelt Bultmann burkolt, de tekintélye következtében minden bizonnyal nagyhatású támadására.

3. Goppelt válasza Bultmannak: 1964

3. 1. Bultmann tipológia-fogalmának hiányossága

Goppelt Bultmannak adott válasza tehát mintegy tizennégy év múlva születik meg, ekkor publikálja ugyanis Goppelt ugyancsak a *Theologische Literaturzeitung* hasábjain „Apokalyptik und Typologie bei Paulus” (Apokaliptika és tipológia Pál leveleiben) című lényeges tanulmányát.²⁶ (1969-ben Goppelt a tipológiával kapcsolatban még egy jelentős munkát tett közzé: ő írta a *typos* szócikket a *TNDT*-ben.²⁷) Tanulmánya elején Goppelt rámutat, hogy Bultmann 1950-es tanulmányának (amely egy német teológiai konferencia elnöki beszéde volt) tipológia-fogalma nem azonos az Újszövetség tipológiájával, ugyanis Bultmann a vallástörténeti szemlélet hatására elutasítja a két szövetség kapcsolatát és az üdvtörténet gondolatát. Bultmann számára a tipológia az antikvitásban fellelhető „restauráció” eszméjére vezethető vissza. Az eltelt időben azonban – mondja Goppelt – Gerhard von Rad már az Ószövetségben is felfedezte azt az autentikus biblikus tipológiát, amelynek újszövetségi vetületéről ő maga írt 1939-ben. Az ötvenes és a hatvanas években egymástól teljesen külön fejlődött a Bultmann-féle újszövetségi és a von Rad-féle ószövetségi teológia. A két irányzat között Wolfgang Pannenberg próbált meg hidat verni, aki Bultmannal szemben azt hangsúlyozta, hogy a kinyilatkoztatás és a történelem nem választható el egymástól, von Raddal szemben pedig azt, hogy az Ószövetség és az Újszövetség közötti kontinuitást nem a tipológiában, hanem az apokaliptikában lehet megragadni. Ezt a lépést Goppelt Bultmann lényeges meghaladásának véli, hiszen a bultmanni hermeneutika gyöngéje, hogy megtöri a két szövetség közötti kontinuitást, tagadja az Újszövetség üdvtörténeti önértelmezését, és nem hajlandó a kinyilatkoztatásról és a történelemről korrelatív módon gondolkodni. Ahhoz, hogy a tipológia fogalmát tovább finomítsuk, pontosabban annak megértését még inkább elősegítsük, meg kell válaszolnunk a fennmaradó kérdést, hogy mi az apokaliptika és a tipológia fogalmának egymáshoz való viszonya.

¹⁹ Gerhard von Rad, „Typologische Auslegung des Alten Testaments”, *Evangelische Theologie*, 12 (1952) 17-33. Magyarul: „Az Ótestamentum tipológiai értelmezése”, in Fabiny Tibor (szerk.) *A tipológiai szimbolizmus* (Ikonológia és műértelmezés 4), Szeged, 1988. 149-168. old. Ford. Novák György. Jelen kötetben lásd: 26-42. old.

²⁰ Jelen kötetben: 26. old.

²¹ Jelen kötetben: 27. old.

²² Jelen kötetben: 28. old.

²³ Jelen kötetben: 28. old.

²⁴ Jelen kötetben: 28. old.

²⁵ Jelen kötetben: 29. old.

²⁶ Leonhard Goppelt, „Apokalyptik und Typologie bei Paulus”, in *Theologische Literaturzeitung* 89 (1964) 321-344. old. A *Typos* 1969-es reprint kiadásában újra kinyomtatva. Angolul: „Apocalypticism and Typology in Paul” mint III. rész in: Leonhard Goppelt, *Typos. The Typological Interpretation of the Old Testament in the New*. Ford. Donald H. Madvig, Grand Rapids, Eerdmans, 1982. 207-237. old. Jelen kötetben lásd: 43-73. old.

²⁷ Leonhard Goppelt, „typos”, in G. Kittel és G. Friedrich (szerk.) *Theological Dictionary of the New Testament*, Grand Rapids, Michigan, ET, 1964-, 8. kötet, 246-259. old.

3. 2. Az apokaliptika és a tipológia viszonya

Goppelt rámutat, hogy Pál apostol gondolatvilágában egyszerre van jelen a tipológia és az apokaliptika. Például 1Kor 15,20-28-at sokan apokaliptikának fogják föl, pedig az sokkal inkább tipológia. Mi a közös az apokaliptikában és a tipológiában? Goppelt szerint az, hogy mindkettő úgy értelmezi a történelmet, hogy közben az eszkatonra mutat. Amíg az apokaliptika úgy tekint a történelemre, mint ami a végkifejlet felé tart, addig a tipológia úgy, mint a végkifejlet előképére. (Tanulmánya végén Goppelt a páli apokaliptika és tipológia viszonyát részletesen is kifejti, jelen írásunk ezzel a kérdéssel nem kíván foglalkozni.)

3. 3. A tipológiai szemlélet árnyaltabb megfogalmazása

Goppelt Pál apostol levelei kapcsán igyekszik a tipológia árnyaltabb megértéséhez eljutni. Itt is az allegória és a tipológia szembeállításával indítja gondolatmenetét: amíg az allegória nem figyel a történetiségre és a literális értelemre, addig a tipológia komolyan veszi azt, amíg az allegorizálás a Biblián kívüli világi irodalomban is elterjedt módszer, addig a tipológia csak a Biblia világára jellemző.

A *typos* szót, amely eredetileg „ütést”, „lennyomatot”, „pecsétnyomatot” jelent, Pál apostol teszi hermeneutikai szakkifejezéssé. Ezért érdemes közelebbről megvizsgálni az ő tipológia-fogalmát. A tanulmánybeli megfogalmazás később Goppelt *Újszövetségi teológiájában* is visszaköszön, ezért a már meglévő magyar fordítás kedvéért az ottani szöveget idézzük:

Az Ószövetség tipológiai értékelése nem exegetikai módszer, de annál inkább világosan meghatározott szemléletmód, amelyet meditativén alkalmazott Pál: a Krisztus-esemény felől visszapillantva, az ószövetségi személyekben, intézményekben vagy eseményekben Isten végidőbeli cselekvésének az előre való kiabrázolásait veszi észre. Ezek a típusok nem valami történelmi analógiák: ezek Istennek az emberrel való kapcsolatai, melyről az Ószövetség tesz bizonyosságot, ezek megfelelő, de egyúttal eszkatologikusan felfokozott, beteljesedett Isten-kapcsolatot hirdetnek meg pozitívan, vagy antitetikusan. A meghirdetés-jelleg Istennek ígéretei iránti hűségén nyugszik. Ezért a tipológia az ószövetségi történelmábrázolás történetiségétől messzemenően független. Ábrahámnak Istennel való kapcsolata, amely például a Gen 15,6-ban szólal meg, prófétai kijelentés, amely függetlenül is érvényes Ábrahám történeti vallásosságától. (Ablonczy László ford.)²⁸

²⁸ Leonhard Goppelt, *Az Újszövetség teológiája* 2. rész, 54. old. (A kurziválást elhagytam, F. T.)

A tanulmányban Goppelt megismétli negyedszázaddal korábban már ki-mondott gondolatát, hogy a tipológia nem hermeneutikai módszer, hanem „lelki látásmód” (*spiritual approach, pneumatische Betrachtungsweise*),

amely feltárja az isteni üdvösségtervben megalapozott összefüggést az ószövetségi és az újszövetségi Isten-kapcsolat között. Amikor tehát tekintetünk ide-oda vándorol Isten és az ember találkozásának jelen idejű és – az Írásokban lejegyzett – múlt idejű tanúbizonyosságai közt, akkor egymásra vonatkoztatva, kölcsönösségből kiindulva értelmezzük őket, s ezáltal az evangélium fényében írjuk körül az emberi egzisztenciát. Mindehhez nem elégséges a filozófia vagy a mítosz, de még az apokaliptika sem, mivel a körülírás nem állít fel tipológiai rendszert, hanem Isten üdvösségszerző tetteinek és üdvösségtervének lényeges jegyeit villantja fel.²⁹

3. 4. A tipológiai megközelítés eredete

Goppelt szerint a tipológiai megközelítés eredetéről három dolog bizonyosan elmondható. (1) A tipológia nem ismert dolog az őskereszténység nem-biblikus, hellenista környezetében. (2) Kizárólagosan a zsidó környezetben fordul elő, de itt is csak úgy, mint az eszkatológiai princípium. (3) A judaizmusban föllelhető tipológiának megvan a maga előzménye az Ószövetség eszkatológiájában.³⁰

3. 5. Bultmann alapvető hibája

Bultmann nem veszi figyelembe, hogy a tipológia eredetét az Ószövetségben, és nem a keleti vallások ciklikus időszemléletében kell keresni. Pedig a prófétáknál, különösen Deutero-Ezsaiásnál jellemző az a gondolat, hogy „Ímé, újat cselekszem” (Ézs 43,19). A próféta a *régi*-vel írja le az *új*-at, de a hangsúly az „új”-on van és nem a „rég”-n, tehát szó sincs itt ciklikus visszatérésről! A tipológiát és a prófeciát tehát nem lehet egymástól eiválasztani: a tipológia inkább egy olyan princípium, amely formálja és felmutatja a prófeciát.³¹ Bultmannnak arról a gondolatáról, hogy a tipológia az ismétlődés (visszatérés) motívumának „eszkatologizálása”, Goppelt azt írja, hogy ez módszertanilag csupán egy „vallásfenomenológiai elvont konstrukció”, amely csupán fogalmi elemeket kreál, de nem mond semmit arról, hogy miképpen keletkezett e jellegzetesen bibliai megközelítés.³² Végezetül

²⁹ Jelen kötetben: 57. old.

³⁰ Jelen kötetben: 60. old.

³¹ Jelen kötetben: 62. old.

³² Jelen kötetben: 61. old.

Bultmann csupán általános „újszövetségi tipológiáról” beszél és nem veszi figyelembe azokat a lényegi különbségeket, amelyek például a páli tipológia és a Barnabás-levél tipológiája között van. A visszaterés motívuma például csak a Barnabás-levélre jellemző, Pálra nem.³³

3. 6. A tipológia kinyilatkoztató funkciója

Goppelt hangsúlyozza, hogy Pál, amikor a jelent eszkatológiai beteljesedésként fogja fel, akkor ugyanazt az ószövetségre visszatekintő hermeneutikát gyakorolja, amit Jézus is alkalmazott az evangéliumok tanúsága szerint. Amikor Jézus arról szólt, hogy „nagyobb van itt” (Jónásnál, Salamonnál, Dávidnál, a templomnál), beteljesítette a próféciákat, de hangsúlyos, hogy Ő teljesíti be, s nem egy, a zsidó várakozásoknak megfelelő személy. Jézus rámutatott, hogy, ami „most” történik, annak eszkatológiai jelentősége van. A tipológia tehát új, ám rejtett formában ad kinyilatkoztatást: hit által. Az Írás tehát föltárja, hogy *valóban* mi is történt Jézus tanításában és cselekedetében, ami a látszat szerint alig különbözött más próféta vagy rabbi tanításától és cselekedetétől. Mindaz, aki megengedi, hogy hitét kipróbálják, ugyanúgy „bevonatik” az Istennel való kapcsolatba mint tipológikus elődei: az Ószövetség hithősei.³⁴

3. 7. A tipológia és a történetkritikai módszer

Több mint száz éve sokan azt állítják, hogy a történetkritikai módszer érvénytelenítette a tipológiát, a „Jézusban beteljesedett kinyilatkoztató esemény” e fontos interpretációját. Leggyakoribb vádak a tipológiával szemben a következők: (1) a tipológia olyan jelentést ad a szövegnek, amely túlmutat a literális jelentésen és nincs benne a textusban. (2) a tipológia sokszor olyan ószövetségi eseményeken alapult, amelyek megtörténtét a történetkritika megcáfolta vagy kétségbevonta, (3) a tipológia tompítja az Ószövetség tanúságtételének speciális jellegét, s ez az Ószövetség önkényes szelekciójához vezet. Goppelt rámutat, hogy L' Amsler és von Rad kellőképpen megválaszolták az első és a harmadik vádat, hiszen bizonyították: az Ószövetség már eleve olyan könyv, amely túlmutat önmagán, amely nyitott a jövőre. Rentdorffot idézve pedig azt hangsúlyozza Goppelt, hogy a teológusnak nem a történelem szemüvegén keresztül kell tanulmányoznia a teológiát, hanem a teológia szemüvegén át a történelmet, hiszen a történelem maga is interpretáció. Ha a történelmet a teológia szempontjából vizsgáljuk, akkor nem kerülünk

³³ Jelen kötetben: 61. old.

³⁴ Jelen kötetben: 64. old.

a „történeti igazság” és a „kerügmatikus igazság” kettősségének zsákutcájába. A tipológia érvényessége – mondja Goppelt – nem az egyes események historicitásán múlik, hanem Istennek a történelemben való önkinyilatkoztatásán. Hasonlóképpen, a két szövetség kapcsolatát egyedül csak abban lehet keresni, amiben az Újszövetség is keresi: Isten hűségében. A kinyilatkoztató események mint Isten hűségének megnyilvánulásai formálják teológiai történelemszemléletünket. Ha ezek az események más jelentésre utalnak, akkor meghaladhatjuk a szűk historicizmus és a történelemellenes egzisztencializmus kényszerű alternatíváját is. Tehát ha megértjük a kinyilatkoztató események és a történelem, valamint a történelem természetének kapcsolatát, akkor bátran állíthatjuk, hogy az Újszövetség tipológikus megközelítése történelmileg és teológiailag egyaránt legitim, még a történetkritika szempontjából is – fejezi be gondolatmenetét Goppelt.³⁵

4. Konklúzió

A fentiekben Bultmann és Goppelt nézeteltérését tudatosan konfrontáltuk, mert a vita figyelemmel követése több szemponttal is gazdagíthatja a tipológiával kapcsolatos ismereteinket. Úgy látjuk, hogy a tipológia iránti hazai – jelenleg még érdektelen vagy félreértő – hozzáállás a kritikai paradigma terméke. A teológiai gondolkodás a racionalizmus hatására érzéketlenné vált a metaforikus, szimbolikus vagy tipológikus gondolkodás iránt. A költészet és a művészetek ma is őrzik ezt a „lelki látásmódot”. A teológiai gondolkodásnak is újra fel kell fedeznie azt. Leonhard Goppelt vagy Gerhard von Rad úttörő munkát végeztek e teológiai újrafelfedezésben. Goppeltnek Bultmannal való összeütközése szükségszerű volt, s Bultmann – akarata ellenére – erősítette a folyamatot, ami a tipológiát ismét a teológiai gondolkodás homlokterébe hozta. A „vita” stílusán megfigyelhetjük, hogy sohasem a másik fél személyére esett a hangsúly, a tárgy elsődlegességének mindig alárendelődött a nézeteltérés. Ezzel is magyarázható, hogy a „válaszok” mindkét esetben több mint egy évtizedet vártak magukra, s az egyet nem értésre való utalás sokszor csak a jegyzetekre korlátozódott.

A vitában egyértelműen állást foglaltunk: többnyire Goppelt, s nem Bultmann oldalán álltunk. Véleményünk szerint Bultmann nem értette, illetve félreértette a tipológia lényegét. Állásfoglalásunkkal azonban nem kívántuk megkérdőjelezni a bultmanni életmű nagyságát, vagy annak még ma is sokakat inspiráló hatását. A tipológia értelmezése kapcsán azonban kötelességünk volt rámutatni Bultmann fogyatékoságaira, s az idehaza kevésbé ismert másik újszövetséges teológus, Leonhard Goppelt időtálló érdemeire.

³⁵ Jelen kötetben: 69. old.

(Szerkesztői megjegyzés)

Rudolf Bultmann és Gerhard von Rad itt közölt írása magyarul első ízben a *Tipológiai szimbolizmus. Ikonológia és műértelmezés* 4. (Szeged: JATE, 1987. szerk. Fabiny Tibor) c. kiadványban jelentek meg. A fenti bevezető tanulmány („Leonhard Goppelt és Rudolf Bultmann vitája a tipológiáról” címen) ugyancsak megjelent a *Tanítványok* c. kötetben (Budapest: Evangélikus Hit-tudományi Egyetem, szerk. Fabiny Tamás, 1995), amely D. Dr. Pröhle Károly 85. születésnapjára készült tiszteletadás volt. Leonhard Goppelt tanulmányát első ízben tesszük közzé magyar nyelven.

Rudolf Bultmann

A tipológia mint hermeneutikai módszer eredete és értelme¹

A tipológia, mint hermeneutikai módszer az Újtestamentum óta az Ótestamentum olyan egyházi értelmezését jelenti, amely az abban előforduló alakokat, eseményeket, vagy intézményeket a Jézus Krisztus eljövételét követő üdvkorszak alakjainak, eseményeinek vagy intézményeinek *előképeként, elő-ábrázolásaként* fogja fel. A „tipológia” megjelölés Pál apostolra vezethető vissza, aki a Róm 5,14-ben Ádámot Krisztus típusának, az 1Kor 10,6-ban pedig a pusztai vándorlás izraelitáit a keresztények típusainak nevezi. Az ótestamentumi típusnak a keresztény kor anti típusa felel meg (1Pt 3,21; vö. Zsid 9,24). A tipológikus szemlélet azonban nincs ehhez a fogalmisághoz kötve.² Ez az egzgetikai módszer azokkal az eljárásokkal rokon, amelyek az Ótestamentum szavait olyan *jövendölésekként* értelmezik, melyek az üdvkorszakban teljesültek be vagy fognak beteljesülni. Ezt a két módszert azonban világosan el kell határolnunk egymástól.³ A tipológia az *ismétlődés*, a *jövendölést bizonyító módszer* pedig a *beteljesülés* gondolatát fejezi ki. A két módszernek két különböző időfelfogás felel meg: a *jövendölést bizonyító eljárás* az időt lineárisnak, a *tipológia* pedig ciklikusnak tekintí. A *jövendölést bizonyító módszer* alapja az a sajátosan ótestamentumi nézet, miszerint a történelem Isten által eltervezett teológiai úton halad; az üdv történet pedig a vég, a beteljesedés felé tart. Az *ismétlődés* gondolata azonban nem valódi történelemértelmezésből fakad, hanem a világ ciklikus mozgásának kozmológiai gondolatát képviseli, mely nem beteljesülés, hanem az azonos elemek *ismétlődésével*, *visszatérésével* jár. Ezt világosan kifejezi az *idou, poio ta eszkhata osz ta prota* (ímé, a végsőket olyanokká teszi, mint az elsőket; Barnabás-levél 6,13); de benne van Pál *kainé ktlszisz* (új teremtés; 2Kor 5,17) kifejezésében is. Amennyiben egy új világkorszak kezdete egyben a régi végét is jelenti, úgy azt mondhatjuk: a végidő egyben *ősalapot* is.⁴

¹ Ez a tanulmány egyúttal a G. van der Leeuw 60. születésnapjára ajánlott *Pro Regno Pro Sanctuario* című ünnepi írások gyűjteményében is megjelenik. (G. F. Callenbach Kiadó N. V., Nijkerk).

² A terminológiához ld. Leonhard Goppelt, *Typos. Die typologische Deutung des Alten Testaments im Neuen* 1939. A görög irodalomban a *typos*nak ez a használata ismeretlen. A *typos*z ill. *typos* szó történetéhez lásd J. E. Heide, *Forschungen und Fortschritte* 17 (1941), 220-223. o.

³ Goppelt fent említett könyvének egyik fő hibája, hogy nem látja világosan ezt a különbséget.

⁴ Vö. H. Gunkel, *Schöpfung und Chaos in Urzeit und Endzeit*, 1921 és W. Staerk, *Die Erlöserwartung in der ösnlichen Religionen*, 1938 – rejtélyes, hogy Goppelt miért nem említi ezt a két művet.